

XORAZM VOHASINI ARXEOLGIK TADQIQOTLARI, TARIXI MANBALARDA AKS ETISHI

Ma'mun universiteti Sirtqi ta'lim
Tarix yo'nalishi 3-kurs talabasi
ERNAZAROVA ROZA TOXIR QIZI

Annotatsiya: Ushbu maqolada muallif tomonidan Xorazm vohasini arxeologik tadqiqotlar, tarixi manbalarda aks etishi doir ma'lumotlar atroflicha yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Sariqamishbo'yi, Uzboy, tarixiy adabiyotlar, antik va ilk o'rta asr qishloqlari, monografiya, tadqiqot, risola.

Xorazm vohasi tarixi uzoq o'tmishga borib taqalishi uning sarmazmun tarixiga qiziqishni kuchaytiruvchi asosiy omil bo'ldi. Xorazm vohasi arxeologik izlanishlar natijasida vohaning ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy tarixini o'rganishga zamin xozirlandi.

Xorazm vohasi va unga tabiiy jihatidan ulanib ketgan Sariqamishbo'yi, Uzboy sarhadlarida qadimgi va o'rta asr jamiyatida kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlarning rivojlanishi asnosida vujudga kelgan qishloq va shaharlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanish jarayoni, ularning tarixini aks ettirgan tarixiy adabiyotlar va yozma manbalardagi ma'lumotlarning mazmun va mohiyatiga qarab quyidagi guruhlariga ajratish mumkin[10]:

1. Sobiq Sovet tuzumi davrida chop qilingan tarixiy adabiyotlar;
2. Mustaqillik yillarida voha tarixiga oid tarixiy adabiyotlar, maqola va tezislardagi ma'lumotlar.

Birinchi guruhga- Sobiq Sovet hokimiyati yillarida Xorazm vohasi sarhadlarida joylashgan qishloq va shaharlarida turli arxeologik ekspeditsiya va arxeologik guruhlar hodimlari tomonidan olib borilgan arxeologik izlanishlar natijalarini aks ettirgan monografiya, risola, maqola va tezislarda qayd qilingan ma'lumotlar jalb qilinadi[14]. S. P. Tolstov tadqiqotlarida Xorazm vohasining ibtidoiy jamiyat tarixidan to Buyuk Xorazmshohlar davlatigacha bo'lgan tarixiy jarayonda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar, qishloq va shaharlarining joylashish tartibi, me'moriy-topografik tuzilishi va mudofaa tizimi, sug'orish inshootlari tarixi yoritilgan[1]. Ya. G'. G'ulomov tadqiqotlarida esa, Xorazmning antik va ilk o'rta asr qishloq va shaharlarining vujudga kelishi va shakllanishida sug'orish inshootlarining tarixiy o'rni batafsil aks ettirilgan[2].

Tadqiqotchi B. A. Andrianov esa o'z asarida Xorazmda sug'orilish madaniyatining vujudga kelishi va rivojlanish tarixi keng ma'noda yoritgan[6]. A. S. Kes tadqiqatlarida Xorazm vohasining fizik-geografik tuzilishi, Amudaryo va uning irmoqlarining dehqonchilik vohalarini vujudga keltirishi, aholining joylashishi, antropogen landshaftning shakllanish va rivojlanish bosqichlarini qamrab olgan. Yana bir olim B. V. Vinogradov tadqiqotlarida esa, Xorazmda neolit davri urug' jamoalari a'zolarining suv to'plangan havzalari sohilidagi hududlarda yarim yerto'la tipidagi chaylalarda istiqomat qilib, olib borgan urug' jamoasi uyushmalarining turmush tarzi tarixiga oid ma'lumotlar qamrab olgan. Xorazm vohasining antik davr tarixini yoritishda Qo'yqirilganqal'a yodgorligi muhim manba bo'lib hizmat qiladi. Tadqiqotchilar tomonidan nashr qilingan ilmiy ishlarda asosan antik davr Xorazm vohasi qishloq va shaharlarining tarixiy topografiyasi, ularning shakllanish va rivojlanish bosqichlari moddiy tomondan tahlil qilingan[5].

Ikkinchi guruhga- Mazkur tarixiy davr mazmunining o'ziga xos xususiyatdardan biri, vatanimiz milliy mustaqillikka erishgandan keyingi o'tgan tarixiy yillarda mahalliy qadimshunoslar tomonidan Xorazm vohasidagi tarixiy obidalarda olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida olingan ashyolar asosida chop qilingan monografiya, tadqiqot, risola, maqola va tezislardagi ma'lumotlar bilan izohlanadi. Xorazmning antik davr tarixiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar ilmiy jamoatchilikka e'lon qilindi[7]. M. Mambetullaev tadqiqotlarida Xorazm vohasining qishloq va shaharlari to'g'risida umumiy ma'lumotlar, ularning joylashish tartibi, antik davr tarixining ilmiy-nazariy jihatidan ma'lum darajada tahlil qilinganligini qayd qilish lozim. Xorazmning arxaik va antik davr tarixiga doir keng qamrovli ma'lumotlar G'. K. Xo'janioyov tadqiqotida va asarlarida aks etgan[3]. Tadqiqotchi monografiyasida arxaik va antik davriga mansub qishloq va shaharlarning me'moriy-topografik tuzilishi, mudofaa inshootlari tarixi batafsil yoritilganini qayd qilganini eslash kifoya. Olim A. Sagdullaev Xorazm toponomikasining Avesto Yashtida-6 marta, Ahamoniy yozuvlari bo'lgan Behustun-15marta, Suza saroyi devorida-II marta va Naqshi Rostam bitiklarida-7 marta qayd qilinganligiga e'tiborni qaratgan[4]. XX asrning 90 yillari oxirdan boshlab, Quyi Amudaryo havzasi va uning xududiy davomi bo'lgan Sariqamibo'yi havzasini qamrab olgan bepoyon sarhadlarda sodir bo'lgan tarixiy dialektikani yangi zamon ruhidan bilan sug'orilgan tadqiqotlar paydo bo'ldi[11]. Xorazm vohasining eng qadimgi dunyosida ijtimoiy-iqtisodiy va etnomadaniy munosabatlar Avestoning ziroatkor xorasmiylarning Quyi Amudaryo havzasiga migratsiyasi tufayli rivojlanganligini, uning mahsuli asnosida vujudga kelgan shaharsozlik madaniyati, uning negizida ilk davlatchilik asoslari, afsanoviy siyosiy birlashma

“Katta Xorazm” tarixiy-geografik atamasi tarixi yangicha qarashlar va yondoshuvlar Akademik A. Asqarov tadqiqotlarida o‘z aksini topgan[5].

Xulosa o‘rnida shuni takidlash joizki, ilk sivilizatsiya o‘choqlaridan biri bo‘lgan Xorazm vohasi turli tarixiy davrlarga oid moddiy madaniy yodgorliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Xalqimizning uzoq o‘tmishidan, tarixidan ma’lumotlar beruvchi ko‘plab yodgorliklarni o‘rganish XIX asrning so‘nggi choragidan boshlandi. Sho‘rolar davrida Xorazm vohasida ko‘plab arxeologik tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lsada, lekin arxeologik tadqiqotlar va moddiy madaniy yodgorliklarni ilmiy asosda chuqur tadqiq va tahlil qilish mustaqillik davriga to‘g‘ri keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. М, «Наука», 1948
2. G‘ulomov Ya. G‘. Xorazmning sug‘orilish tarixi. T, «Fan», 1959.
3. Xo‘janiyazov G.K. Qadimgi Xorazm mudofaa inshootlari. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2007.
4. Sagdullaev A. Qadimgi O‘rta Osiyo tarixi. T., Universitet, 2004, b. 43.
5. Asqarov. A. Qadimgi Xorazm tarixiga doir ba’zi bir mulohazalar// O‘zbekiston etnologiyasi: yangicha qarashlar va yondoshuvlar// Toshkent, “Fan”, 2004. O‘zbek davlatchiligining ilk bosqichlarida urbanistik jarayonlarning tarixiy ildizlari haqida mulohazalar(Qadimgi Xorazm misolida)// O‘zbekiston tarixini o‘qitish va o‘rganish bo‘yicha materiallar// Toshkent, “Fan”, 2009, b. 26-31.
6. Allaberganov, O. A. (2022). XORAZM VOHASIDAGI IBTIDOIY JAMOA TUZUMI DAVRI YODGORLIKLARINING ARXEOLOGIK JIHATDAN O‘RGANILISH TARIXI. *Academic research in educational sciences*, (3), 264-268.
7. Allaberganov, O., & Rajapova, E. (2024). TARIX DARSLARIDA QO‘LLANILADIGAN METODLAR, INTERFAOL METODLAR VA ULARNING MAZMUN MOHIYATI. *Innovations in Science and Technologies*, 1(1), 58-67.
8. Allaberganov, O. (2024, August). 1945-1991-YILLARDA O‘ZBEKISTON SSRDA IJTIMOY TA‘MINOT TIZIMINING MOLIYALASHTIRISH MANBALARI. In *CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD* (Vol. 1, No. 7, pp. 10-15).
9. Allaberganov, O., & Bekboltayeva, M. (2024). TARIX FANI TARAQQIYOTIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING AHAMIYATI. *Interpretation and researches*, 2(3 (25)).

10. Allaberganov, O. A. (2019). SOME REMARKS ON THE MONUMENTS OF THE PREHISTORIC COMMUNIST SYSTEM IN THE KHOREZM OAZIS. *Science and Education*, 2, 1-8..
11. Ibragimov, S. B. (2024). GEOGRAPHY OF THE NATURAL-ECONOMIC SPACES AND THEIR LOCATION IN THE STONE AGE OF THE KHORAZM OASIS. *International journal of artificial intelligence*, 4(09), 207-209.
12. Allaberganov, O. A. (2024). PROBLEMS AND CONFLICTS IN THE PENSION PROVISION OF RURAL RESIDENTS OF THE UZBEK SSR IN 1945-1991 (ON THE EXAMPLE OF THE KHOREZM REGION). *Экономика и социум*, (8 (123)), 30-35.
13. Arslanbekovich, A. O., & Matnazarovna, A. M. (2022). Inson, xalq, millat tarixiy xotira bilan tirik, barhayot. *Ta'lim fidoyilari*, 5(9), 264-268.
14. Ibragimov, S. (2024, November). XORAZM VOHASI ARXEOLOGIK YODGORLIKLARNING O'RGANILISH TARIXI. In CONFERENCE ON THE ROLE AND IMPORTANCE OF SCIENCE IN THE MODERN WORLD (Vol. 1, No. 10, pp. 137-139).